

Dragan Potočnik

Kulturni utrip v Mariboru med svetovnjima vojnama

Cultural Pulse in Maribor during World Wars

Povzetek: Po prvi svetovni vojni je Maribor pripadel Kraljevini SHS. Mesto je že kmalu postalo pravo središče različnih kultur, ki so vsaka s svojim delovanjem prispevale h kulturnemu mozaiku mesta. H kulturni razpoznavnosti mesta so prispevali Primorci, ki so pribežali tja pred fašističnim terorjem, in tudi Nemci. Ti so bili vsaj do srede tridesetih let v glavnem strpni do nove oblasti. S svojim kulturnim delovanjem pa so bogatili tudi Slovence. Poleg Nemcev so tudi drugi narodi v mestu, predvsem Čehi, Rusi, Hrvati in Srbi, s svojim kulturnim deležem pomagali k pravi svetovljanski podobi mesta. Prav narodno mešana družba je dajala mestu pravi čar. Vrsta gledaliških odrov s predstavami v različnih jezikih, pevski nastopi številnih društev, številne dobro založene knjižnice, številna predavanja, razstave itn. – zaradi vsega tega je Maribor v tridesetih letih postal mesto, povsem primerljivo s podobnimi mesti v takratni Srednji Evropi.

Ključne besede: Kulturno dogajanje v Mariboru 1918–1941, kulturne ustanove, društva, gledališče, knjižnice, glasbeno življenje, leposlovje, bogoslovna šola

Summary: *After the Second World War Maribor came under the Kingdom of SHS. The city soon became a real center of different cultures that contributed to the cultural mosaic of the town. Residents of Primorska (Primorci) who fled before fascist terror and also Germans contributed to the cultural recognisability. At least until the mid-thirties they were mostly tolerant of the new authority, and they enriched the Slovenes with their cultural activities. Besides the Germans the other nations in the city, especially the Czechs, the Russians, the Croats and the Serbs, helped create a true cosmopolitan image of the city with their cultural contribution. It was the nationally mixed society that gave the city its real charm. A series of theatre stages featuring performances in different languages, singing performances by different societies, numerous well-stocked libraries, lectures, exhibitions, etc., all this made the city of Maribor comparable with similar cities in Central Europe.*

Keywords: *cultural activity in Maribor 1918–1941, cultural institutions, societies, theatre, libraries, music life, fiction, theological school*

Uvod

Proces slovenskega narodnostnega osamosvajanja v Mariboru sega v leto 1859, ko je škofu Antonu Martinu Slomšku po dolgem spletu okoliščin in vztrajnih osebnih prizadevanj nazadnje le uspelo prestaviti sedež lavantinske škofije v Maribor. Ta je tako postal pomembno cerkveno, narodno, politično in kulturno pa tudi gospodarsko središče štajerskih Slovencev.

Proces se je nadaljeval z ustanovitvijo Visoke bogoslovne šole. Ustanovitev bogoslovja v Mariboru je imela prav tako izreden pomen. V bogoslovju so se namreč vzgajali duhovniki v Slomškovem duhu. Navduševali so se ne samo za dušnopastirsko delo, temveč tudi za ljubezen do slovenskega jezika in sploh za prebujanje narodne zavesti med štajerskimi Slovenci. Iz bogoslovja so izšli pomembni narodni buditelji. Z Visoko bogoslovno šolo se je v mestu začela tudi raziskovalna dejavnost. Raziskovala sta se predvsem zgodovina Cerkve in tudi domoznanstvo.

K prebujanju narodne zavesti so močno prispevali tudi delovanje Slovanske čitalnice, časnik *Slovenski narod*, Narodna tiskarna, Slovensko delavsko bralno in pevsko društvo, Narodni dom, Zgodovinsko društvo, Dramatično društvo in seveda številni narodno zavedni posamezniki, ki so delovali še v drugih društvih. Še posebej od začetka 20. stoletja je ta proces vse bolj preraščal iz kulturnega boja s slovensko-slovanskim značajem v politični boj za osamosvojitve od habsburške monarhije.

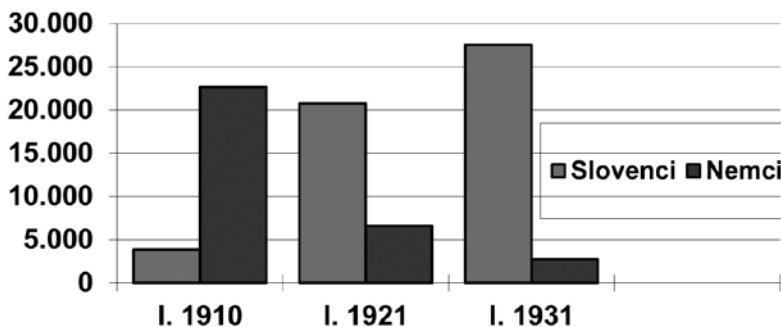
Ko je general Rudolf Maister novembra 1918 prevzel poveljstvo nad mestom in nad vso Spodnjo Štajersko in ko je nato Saintgermainška mirovna pogodba določila severno slovensko mejo, je dejansko velik del avtohtonih nemških prebivalcev zapustil mesto ob Dravi. Maribor je tako doživel gospodarski in kulturni šok.

1. Družbenopolitične razmere v Mariboru po prvi svetovni vojni

Družbenopolitične spremembe po prvi svetovni vojni so bistveno vplivale na kulturni razvoj Maribora. Obmejni Maribor je v novi državi, Kraljevini SHS, izgubil svoj prejšnji gospodarsko-prometni položaj. Spremenila se je narodnostna struktura prebivalstva. Upošteval se je kriterij materne jezika, tako da je bilo po popisu leta 1921 v mestu 73 odstotkov Slovencev in le 22 odstotkov Nemcev. Spremenila se je tudi

družbena struktura mestnega prebivalstva, saj se je predvsem nemško uradništvo izselilo. V mesto so prišli novi priseljenci, zlasti s Primorskega, deloma s Koroškega in Kranjskega pa tudi iz drugih pokrajin nove države. Prav Primorci so kot ekonomski, narodnostni in politični emigranti z delovanjem na pevskem, prosvetnem, socialnem in narodnoobrambnem področju dali družbenemu in kulturnemu dogajanju v Mariboru med obema vojnama pomemben pečat (Potočnik 2003, 55–59).

Po popisu leta 1931, ko so poleg maternega jezika upoštevali še narodnost, je v mestu živel 81 odstotkov Slovencev in le 8 odstotkov Nemcev. Se pravi, da je v desetletju od 1921 do 1931 število Nemcev znova upadlo, in to predvsem zaradi izseljevanja.

Primerjava števila prebivalstva Maribora v letih 1910, 1921 in 1931
(Kramberger 1933, 101–102)

Če upoštevamo predvojne razmere, je razumljivo, da je slovenizacija mesta po letu 1918 potekala postopno. Slovenska občinska uprava je izdala več zakonskih predpisov, s katerimi so bile odpravljene ponemčevalne organizacije. Izločila je ključne nemške institucije, kot sta bili Südmark in Schulverein.¹ Kljub temu so mesto še vedno pretresala slovensko-nemška nasprotja. Nemci se z zlomom monarhije niso sprijaznili in niso sprejeli zgodovinskega dejstva nastanka jugoslovanske države.

Čeprav je bilo večinsko prebivalstvo v mestu slovensko, je imela nemška manjšina še naprej trden gospodarski položaj. Pred okupacijo leta 1941 je bilo 19 od 45 industrijskih podjetij v mestu v nemški lasti. V Mariboru

¹ O problemu narodnostne statistike v Avstriji glej Zwitter 1962, Zwitter 1936 in Biber 1966.

je bilo v nemški lasti 41 odstotkov stanovanjskih in drugih poslopij. Posledice so se kazale na področju kulture. Nemci so s pomočjo kapitala razvijali svojo kulturo. Proti prevladi nemškega kapitala so si močno prizadevali mestna občina in razna društva, denimo Češki klub, ki je želel privabiti češke podjetnike in gospodarsko zmanjšati nemški vpliv v mestu (Baš 1989, 274).

Na kulturno dogajanje v mestu so gotovo vplivale tudi politične razmere. Mariborsko meščanstvo je bilo med obema vojnama politično neenotno, razcepljeno na klerikalni in liberalni tabor. Delavstvo, ki je bilo ob prevratu še precej ponemčeno, se je odkrito zavzemalo za priključitev Maribora k Avstriji.

Politične spremembe po letu 1918 so spremenile sistem mariborskega gospodarstva. Gospodarske vezi mesta s središči nekdanje države so bile prekinjene. Predvojna trgovinska dejavnost je prepustila vodilno mesto industriji. K temu je veliko pripomogla elektrifikacija mesta, lega ob južni železnici in državni meji ter cenena delovna sila. Maribor se je med vojnama razvil v enega najmočnejših centrov tekstilne industrije. Vse bolj se je spreminjal v delavsko mesto (Kresal 1976, 103).

Gospodarska kriza na prelomu v trideseta leta je vplivala na miselnost delavstva. Ekonomska kriza in širjenje nacistične demagogije sta povzročila, da se je delavstvo orientiralo še bolj levičarsko revolucionarno. Ob tem pa so različne kulturne dejavnosti prispevale h kulturnemu oblikovanju delavstva v mestu.

2. Kulturno dogajanje

Na kulturni razvoj Slovencev v mestu je močno vplivala tudi slovenizacija šolstva. Aprila 1919 so šole zakonsko prevzeli slovenski učitelji (Bračič 1991, 596–598). Med mariborskimi šolami je nadaljevala z delovanjem tudi bogoslovna šola, ki je imela že dolgoletno tradicijo, vse od leta 1859. Žal je v novi državi izgubila status visoke šole, postala je srednja šola. Šele leta 1940 ji je bil povrnjen prvotni, visokošolski status. Takrat je namreč prosvetni minister Anton Korošec ob 140-letnici rojstva škofa A. M. Slomška, ustanovitelja mariborskega bogoslovja, podpisal uredbo, s katero je bil podeljen Slomškovi ustanovi položaj visoke bogoslovne šole. Za prvega vodjo (rektorja) je bil imenovan z

odlokom prosvetnega ministrstva Josip Hohnjec, ki je deloval na mariborskem bogoslovju že od leta 1905 (Slovenski gospodar, 13. 11. 1940).

V času med svetovnimi vojnami je bogoslovje še posebej močno delovalo na področju mladinskega gibanja. Tako je mariborsko katoliško dijaštvo izdajalo različna literarna glasila, npr. *Stražnji ognji*. Prvi letnik glasila, katerega urednik je bil Edvard Kocbek, je izšel v letu 1924/25. V glasilu najdemo predvsem duhovne pesmi in različne prispevke dijakov. Mariborski semeniščniki so izdajali tudi po letu 1918 svoj literarni list z imenom *Lipica*, ki je v veliki meri odsev življenja v mariborskem bogoslovju. Iz *Lipice* pa odsevajo tudi razna duhovna gibanja, kulturne in politične razmere doma, v Evropi in po svetu. Kot avtorje prispevkov zasledimo poznejše znane teologe, književnike, znanstvenike in politike, kot so Janez Janžekovič, škof Maksimiljan Držečnik, Edvard Kocbek, Anton Trstenjak (Janežič 1991, 240–253). Nemški okupator je kmalu po okupaciji bogoslovje razpusil. Vsekakor pa pomeni bogoslovje zamelek mariborske univerze, ki je nastala po letu 1945.

3. Narodno gledališče in ljubiteljski odri

V Mariboru so začeli snovati slovenske kulturne ustanove že pred sklenitvijo Saintgermainske pogodbe. Poleti leta 1919 je začela delovati osrednja kulturna in umetniška institucija – Narodno gledališče. Gledališče je trgalo vezi s tujo kulturno tradicijo in kulturno ozaveščalo slovenstvo, toda čeprav je bilo od leta 1922 formalno podržavljeno in financirano kot oblastna ustanova, je dobivalo v primerjavi z drugimi gledališči najnižje subvencije. Država se pomena Narodnega gledališča v obmejnem Mariboru ni zavedala. Podobno je ravnala tudi na drugih kulturnih področjih. Le izdatna pomoč Mestne občine, denarnih zavodov, nekaterih trgovcev in entuziazem posameznikov so omogočali, da je Narodno gledališče delovalo. Med obema vojnami je mariborsko gledališče posebno pozornost namenjalo domači drami. V primerjavi z Ljubljano je Maribor tesno sodeloval z Alojzijem Remcem, Stankom Majcnom, Francetom Bevkom, Angelom Cerkvnikom, Rudolfom Golouhom idr. Samostojna iskanja mariborskega gledališča potrjujejo nekatere premiere dramskih del iz svetovnega repertoarja, npr. češka dela. S takim repertoarjem se je mariborsko gledališče odmaknilo od avstrijske operete, katere plehko vsebino so Mariborčani povzemali po filmih, ki so jih vrteli v mestnih kinematografih (Hartman 1996, 102).

Do druge svetovne vojne je mariborska Drama pogosto gostovala po slovenskih krajih. Čeprav je bil dolgoletni upravnik Narodnega gledališča v Mariboru, Radovan Brenčič, pobudnik poglobljenih stikov med mariborskim in ljubljanskim gledališčem, je prišlo do medsebojnega gostovanja šele leta 1939. V Mariboru so gledalci lahko občudovali ruske, nemške in druge ansamble, niso pa videli ljubljanskega. Mačehovski odnos države in nerazumevanje Ljubljane sta Maribor silila v povezovanje s širšo okolico. Le tako se je moglo mesto oblikovati v kulturno središče (Moravec 1980, 67).

Narodno gledališče je dalo močno spodbudo ljubiteljskim skupinam širšega mariborskega območja, ki so bile združene v katoliški Prosvetni zvezi, liberalni Zvezi kulturnih društev in v socialistični Svobodi ter kasnejši Vzajemnosti. Med temi so se uveljavili katoliški Ljudski oder, studensko sokolsko gledališče, gledališče v Košakah, na Pobrežju, v Limbušu in Kamnici. Ljubiteljski odri so opravljali pomembno ljudskoprosvetno in narodnoprebudno delo. Predstave za delavce, organizirane znotraj Svobode in kasneje Vzajemnosti, so prispevale h kulturnemu ozaveščanju delavcev v Mariboru. V mestu je znotraj Kulturbunda delovalo tudi nemško gledališče. Delovali so še Dramski studio, Neodvisno gledališče, Toti teater, Gledališče mladega rodu idr. Številni odri kažejo na veliko priljubljenost gledališča med Mariborčani. Za primerjavo: Maribor gledališča za mlade danes ne premore (Hartman 1996, 225–229).

Glasbene prireditve mariborske Opere se sprva niso dvignile nad ljubiteljsko kulturo. V drugi polovici dvajsetih let se je položaj izboljšal. Veliko je k temu prispeval tudi dirigent in ravnatelj Opere Andro Mitrovič. Finančna stiska gledališča pa je prisilila upravo, da je zaradi znižane subvencije ukinila stalno Opero. Kljub temu je gledališki ansambel do izbruha druge svetovne vojne pripravil 15 opernih del, med njimi štiri slovenska (Špental 1991, 670–673).

4. Kinematografske predstave

Priljubljena oblika zabave mariborskega prebivalstva je bil obisk kinopredstav. Grajski kino, Mestni kino (od leta 1925 kino Apolo), kino Union in Esplanade so navduševali obiskovalce s sporedom, v katerem so prevladovale lahkotne komedije. Spored v mariborskih kinematografih je bil zelo blizu sporedom v avstrijskih mestih, saj so imele v Mariboru

najboljši obisk lahkotne komedije. Vzroki za to so bili sestava prebivalstva, vpliv Nemcev na oblikovanje filmskega okusa in znanje obeh jezikov večine prebivalcev v takratnem Mariboru. Še največ je bilo nemških filmov. Šele v tridesetih letih so prišli na mariborska kinematografska platna francoski filmi in pred drugo svetovno vojno tudi ruski, ki so navduševali s svojo revolucionarnostjo. Pomembna datuma v zgodovini mariborske kinematografije sta 30. avgust 1930, ko so v Grajskem kinu prvič predvajali zvočni film, ter 15. januar 1932, ko je bila v istem kinu premiera prvega slovenskega filma *V kraljestvu Zlatoroga* (Potočnik 2003, 149–160).

5. Mariborske knjižnice

Pokazatelj kulturnega dogajanja Maribora so gotovo knjižnice. Knjižničarstvo je zaživelo v mestu po letu 1918. Iz predvojne znanstvene knjižnice Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko se je leta 1921 izoblikovala splošna znanstvena Študijska knjižnica, tej pa je svoje fonde pridružilo tudi Muzejsko društvo. Študijska knjižnica je postala leta 1925 mestna ustanova in zanjo je do okupacije skrbela mariborska mestna občina. Pod strokovnim vodstvom Janka Glazerja je postala prva in največja slovenska znanstvena knjižnica na Štajerskem. Družbenopolitična in ideološka delitev je privedla do tega, da je bilo med obema vojnama javno knjižničarstvo v Mariboru razdeljeno v tri politične tabore: liberalnega z Ljudsko knjižnico, katoliškega s Prosvetno katoliško knjižnico in socialističnega s Knjižnico Delavske zbornice. Iz predvojne liberalne Ljudske knjižnice se je pod vodstvom dr. Avgusta Reimana Ljudska knjižnica razvila v pomembno središče družabnega življenja v mestu. V letih 1931–1932 je štela okrog 13.000 zvezkov in imela letno 24.000 obiskov. Zaradi konkurence dnevnega časopisja in revij ter knjižnice Delavske zbornice je v tridesetih letih knjižnica začela izgubljati vpliv v javnosti. V tridesetih letih je naraščala moč Delavske knjižnice. Z dobrim izborom literature in dobro organizacijo je postala kljub političnim pritiskom najboljša javna ljudska knjižnica v Mariboru. Leposlovje so predstavljala socialnokritična dela. Znanstvena in strokovna literatura je slonela na marksistični filozofiji in s tem vplivala na delavsko revolucionarno misel. Katoliški tabor je leta 1929 zaradi »konkurenčnih« Ljudske in Delavske knjižnice pod vodstvom Franca Sušnika prenovil Prosvetno knjižnico. Zveza kulturnih društev je na območju narodnostno ogrožene severne meje s številnimi knjižnicami opravljala narodnoprebudno

in kulturno poslanstvo. Knjižnice so imeli tudi mariborski šolski zavodi in številna društva.

Primerjava med knjižnicami nam pove, da je Študijska knjižnica razpolagala z največjim številom knjig in da je bila v Študijski knjižnici tudi največja izposoja. Največ članov je štela knjižnica Delavske zbornice, kjer je bilo tudi največ obiskovalcev. Med izposojenimi knjigami je bilo pri Študijski in Prosvetni knjižnici nad polovico slovenskih, pri drugih dveh knjižnicah pa je bila izposoja nemških knjig nekoliko večja. Ker je bila domača književna produkcija vedno večja, bilo pa je tudi vedno več prevodov, se je opazalo, da je manj povpraševanja po nemških knjigah. Poleg tega posebno dijaška mladina v tridesetih letih ni več obvladala nemščine. Med izposojevalci v Študijski knjižnici je bilo 60 odstotkov dijakov in visokošolcev. Po literaturi so segali tudi drugi intelektualci. Delavcev je bilo v knjižnici malo. Srednji družbeni sloj je izbiral dela za zabavo. V Prosvetno knjižnico so zahajali predvsem katoliški intelektualci, dijaki, predvsem srednji družbeni sloj. Obiskovalci knjižnice Delavske zbornice so bili večinoma delavci, nekaj tudi intelektualcev. Bralci so segali po delih slovenskih pisateljev, izposojali so si politično in sociološko literaturo, potopise idr. V Ljudsko knjižnico so zahajali bralci srednjega sloja pa tudi manj zahtevni bralci. Tudi svetovni dogodki so vplivali na izposajo knjig, tako so v času sudetske krize leta 1938 bralci segali predvsem po čeških piscih. Pred izbruhom druge svetovne vojne so brali dela angleških pisateljev in politikov pa tudi dela fašističnih piscev (Hartman 1991, 697–699).

Ob koncu lahko ugotovimo, da je imela knjiga med Mariborčani v obravnavanem obdobju veliko privlačno moč. Večala se je slovenska knjižna produkcija, razcvetelo se je založništvo, množila se je prevodna literatura v slovenščino, naraščala je izposoja slovenske literature.

6. Mestni muzej in Banovinski arhiv

Med kulturno-znanstvenimi ustanovami sta pomembna Mestni muzej in Banovinski arhiv. Še posebej za srednje šole je postajal muzej ustanova za ponazoritev zgodovinskega pouka. Okoliške šole so se v muzeju seznanjale z zgodovino Slovencev. Do leta 1924 so se v Mestnem muzeju združile zbirke javnega mestnega muzeja, Muzeja Zgodovinskega društva in Škofijskega muzeja. Muzej je tako dobil kulturnozgodovinsko,

etnološko, naravoslovno, geološko-paleontološko zbirko in zbirko slik. Poleg zbiranja arheološkega gradiva, etnoloških predmetov in prirodopisnega gradiva je Muzejsko društvo izdajalo tudi *Izvestje Muzejskega društva*. Prvi letnik je bil namenjen popisu ptic v mariborski okolici ter predstavitvi toplic in slatinskih vrelcev med Muro in Savo. Muzejske zbirke niso imele primernih prostorov, kar je povzročalo vse večjo prostorsko stisko, ki so jo rešili šele leta 1938, ko se je muzej iz Cankarjeve ulice preselil v prostore mariborskega gradu. Muzejsko društvo je z Zgodovinskim društvom opravljalo pomembno kulturno poslanstvo, saj je vzdrževalo muzej in poglobljalo smisel za domačo zgodovino, etnologijo, umetnost in prirodoslovje (PAM, Muzejsko društvo).

Po prvi svetovni vojni Maribor tudi ni imel javnega arhiva, kar je bila občutna vrzel za raziskovalno delo. Z razpadom Avstro-Ogrske pa je ostalo veliko arhivskega gradiva v Avstriji, in zato se je bilo treba organizirati in sistematično zbirati arhivsko gradivo v tujini in doma. Kmalu po prvi svetovni vojni je z zbiranjem arhivskega gradiva začelo Zgodovinsko društvo. Ob pridobitvi novega gradiva je postalo vprašanje mariborskega arhiva pereče. Toda šele leta 1929 je bil ustanovljen najprej oblastni, leta 1933 pa še dokončno javni arhiv. »Javni znanstveni in prosvetni ustanovi« je bil dodeljen teritorialni delokrog in določene so ji bile naloge. Zbiranju in evidentiranju gradiva se je vneto posvetil Franjo Baš, ki ima kot tajnik Muzejskega in Zgodovinskega društva veliko zaslug tudi za ureditev muzeja. Pogoji za urejanje arhiva so nastali šele leta 1938, ko se je začela selitev arhiva v prostore mariborskega gradu.

Za ustanovitev obeh omenjenih ustanov je največ storilo Zgodovinsko društvo. Po prevratu je društvo nadaljevalo z zbiranjem in raziskovanjem gradiva za domačo zgodovino, organiziralo je strokovne posvete, društvene prireditve in proslave. Poleg društvenega glasila je izdajalo še zbornike in posebne edicije. Društvo ima tudi največ zaslug za ustanovitev Študijske knjižnice.

7. Glasbeno življenje v mestu

Kulturno podobo Maribora je dopolnjevalo glasbeno življenje. Osrednja slovenska glasbena institucija v Mariboru je bila Glasbena matica, ki je bila ustanovljena leta 1919. S pomočjo zavednih Mariborčanov, ne glede na njihovo strankarsko pripadnost, je Glasbena matica v obdobju

med obema vojnama razvijala slovensko glasbo v mestu. Predstavljala se je s koncertnimi programi in pevskimi turnejami po domovini in tujini. Pod vodstvom glasbenikov in skladateljev (Oskar Dev, Vasilij Mirk, Ubald Vrabec, Karol Pahor, Marjan Kozina) je bil mešani pevski zbor matice med najboljšimi slovenskimi zbori. Na povabilo Glasbene matice so prihajali v Maribor češki, bolgarski, srbski in švicarski zbori. Šola Glasbene matice je pripravljala bodoče glasbenike in pevce ter vzgajala bodoče koncertno občinstvo.

Iz vrst slovenskih železničarjev je leta 1919 zraslo Železničarsko glasbeno društvo Drava. V obdobju od 1918 do 1941 je društvo združevalo železničarske uradnike in delavce. Leta 1925 je bilo ustanovljeno Godbeno društvo železniških delavcev in uslužbencev. Sicer pa je v mestu delovalo več delavskih in katoliških godbenih društev. O zborovskem petju med vojnama v Mariboru lahko povemo, da je bilo zelo razvito. Delovali so delavski, cerkveni, šolski, mladinski, obrtni in trgovski pevski zbori. Posebej izpostavljam 90-članski mešani zbor Glasbene matice, 70-članski mešani zbor Maribora in 45-članski moški zbor Drave in Jadrana, med delavskimi pevskimi zbori pa društva znotraj Svobode, Pekovskih pomočnikov, Krilato kolo, Pevsko in glasbeno društvo Grafika in Enakost s Studencev. Cerkveni koncerti, ki jih je prirejalo pevsko društvo Maribor, so dopolnjevali mariborsko koncertno življenje z izbranimi deli iz zakladnice cerkvene glasbe. Društvo je s svojimi nastopi opravljalo kulturno-narodno poslanstvo na severni meji. Z narodnoobrambneга stališča velja opozoriti na primorske begunce, ki so leta 1919 ustanovili mešani in kasneje moški zbor Jadran, od leta 1932 pa moški zbor Nanos. Številni slovenski pevski zbori so delovali v okolici mesta. Skrbeli so za družabnost v svojem okolju in bili pomembni za narodno vzgojo okoliškega prebivalstva. V mestu so že kmalu po prevratu aktivno delovali tudi nemški pevski zbori. Že pred letom 1918 je deloval Männergessangverein. Ob tem so delavci prepevali v pevskem društvu Frohsinn, železničarji pa v pevskem društvu Liedertafel. Za nemško manjšino je predstavljala pesem vez z nemško kulturno skupnostjo. Številni slovenski pevski zbori so delovali tudi v okolici mesta. Tako so skrbeli za družabnost v svojem okolju in bili pomembni za narodno vzgojo okoliškega prebivalstva. Skromnejše je bilo v Mariboru instrumentalno glasbeno življenje, saj je simfonično glasbo delno gojil le orkester Glasbene matice, ki so ga dopolnjevali vojaški

godbeniki in delno orkester železničarskega društva Drava. Glasbena kultura v Mariboru med obema svetovnimi vojnama je bila žal zaradi strankarskih interesov premalo povezana, kar je vplivalo na raven njene kakovosti (Potočnik 2003, 206–248).

8. Likovna umetnost

Za likovno dejavnost velja ugotovitev, da so bili mariborski upodabljaljoči umetniki povezani v Umetniškem klubu Grohar, ki je pripravil nekaj odmevnih razstav. Od leta 1920 se je zvrstilo več domačih in tujih razstav, med njimi reprezentativna razstava sodobne slovenske likovne umetnosti leta 1938. Postopoma je rasla zavest, da je likovna umetnost Mariboru potrebna. V tridesetih letih je likovno življenje v mestu oblikoval Umetniški klub Brazda. Razstave kluba so razkrivale umetniško rast mariborskih likovnikov in opozarjale, da Maribor postaja enakovredno torišče sodobnega slovenskega slikarstva. Trideseta leta so tudi pokazala, da so se mariborski umetniki vse bolj zavedali konstruktivnega sodelovanja z ostalimi slovenskimi umetniki. Omenjena kluba sta med vojnama organizirala v Mariboru okoli 40 razstav. Brez njunega delovanja bi ostal Maribor brez stalnih likovnih razstav. V senci slikarstva se je razvijalo kiparstvo. Iz Ljubljane so v tem času prihajale v Maribor številne razstave, prav tako pa so mariborski slikarji razstavljali v Ljubljani in drugod, najpogosteje Zoran Mušič. Razumevanje za likovno umetnost je pokazala tudi mestna občina (Ilich-Klančnik 1984, 8–15).

Med mnogimi umetniškimi dejavniki je bilo sprva premalo usklajenosti. Z ustanovitvijo Umetniškega kluba leta 1935 je delo bolje steklo. Klub je želel okrepiti umetniško ustvarjanje na obmejnem območju, kar je bilo iz narodnoobrambnih razlogov zelo pomembno. Umetniški teden, ki ga je organiziral Umetniški klub, je spodbudil kulturne akcije. Kljub ideološkim razlikam in nasprotujočim umetniškim smerem je Umetniški klub prispeval k rasti slovenske kulture v mestu.

9. Leposlovje

Po prevratu so nastale nove možnosti tudi za slovensko leposlovje. V Mariboru je med vojnama ustvarjalo več slovenskih književnikov. Literarno ledino je po prvi svetovni vojni zaoral pesnik Janko Glazer z dvema pesniškima zbirkama. Rudolf Maister - Vojanov se je s *Kitico*

mojib uvrstil med vidnejše predstavnike slovenske poezije. Maister je kot kulturni mecen nekaj časa vzdrževal literarni salon. Duha kraja sta v svoje pesmi zajemala primorska emigranta Janko Samec in Ludvik Zorzut. Med pripovedniki naj omenim Iva Šorlija in Josipa Kostanjevca, med dramatikami pa Maksa Šnuderla. Iz katoliškega tabora je zrasel Stanko Majcen, med levo usmerjenimi književniki pa sta se uveljavila Rudolf Golouh in Ivan Potrč. Poleg teh so iz dijaških vrst izšli Bratko Kreft, Miško Kranjec, Anton Ingolič, Edvard Kocbek in drugi. Prvi poskus izdaje literarne revije v Mariboru po letu 1918 je oznanjalo *Zrnje*, ki je služilo tudi gledališču. Temu je sledila *Piramida* in nato leta 1938 *Obzorja*. Ob Časopisu za zgodovino in narodopisje so *Obzorja* odsevala dozorevanje slovenske kulture v mestu. Mariborsko občinstvo se je seznanjalo z bogastvom leposlovne besede na literarnih večerih Ljudske univerze, Umetniškega kluba in Narodnega gledališča (Koblar 1939, 282–285).

10. Ljudska univerza

Ljudska univerza je bila ustanovljena leta 1922 z namenom, da bi kulturno vzgajala vse sloje prebivalstva.² Pod vodstvom Janka Kukovca je do druge svetovne vojne vztrajala na začrtani poti s predavanji, strokovnimi tečaji, razstavami, literarnimi in glasbenimi prireditvami in podobno. Ker je hotela oblikovati samostojno mislečega človeka, je bila vseskozi nestransko opredeljena. Ljudska univerza se je razvila v pomemben center ljudskoprosvetnega dela na severnem slovenskem ozemlju. Tako je med letoma 1922 in 1941 pripravila skoraj 1200 prireditev, ki jih je obiskalo okoli 120.000 ljudi (Hartman 1995, 76–90).

11. Zveza kulturnih društev in Prosvetna zveza

Maribor je bil med svetovnima vojnama tudi središče dveh razvejenih kulturno-prosvetnih organizacij: liberalne Zveze kulturnih društev in katoliške Prosvetne zveze. Obe sta delovali na območju nekdanje Štajerske, šteli pa sta po nekaj sto društev. Ta so idejno, vsebinsko in organizacijsko usmerjali iz Maribora. Zveza kulturnih društev je skrbela za

² V Mariboru so se začeli intenzivno ukvarjati s problemom izobraževanja odraslih proti koncu leta 1921, ko so na občinskih volitvah zmagali socialni demokrati in je bil za mariborskega župana izvoljen učitelj Viktor Grčar. Socialni demokrati so še posebej poudarjali pomen izobraževanja odraslih. To so skušali uresničiti na Ljudski univerzi.

narodno prosvetno delo, zlasti na obmejnem območju. Ustanavljala je knjižnice in podeželske odre, skrbela za glasbene prireditve, predavanja in tečaje. S spretnimi organizacijskimi prijemi je svojo dejavnost vpletla tudi na primestno območje, pri čemer je zveza hotela dvigniti splošno kulturno raven ter utrjevati slovensko narodno in jugoslovansko državljansko zavest (Dolenc 1995, 246).

Tudi Prosvetna zveza je posegla v širše območje Maribora z organizacijo prosvetnih večerov, s centralno knjižnico v prostorih Zadružne gospodarske banke, mladinskimi tabori, z izdajanjem *Prosvetne knjižnice*, mesečnika *Naš dom* itd. Prosvetna zveza je izobraževala in vzgajala zavedne katoličane.

12. Društvo Svoboda – Vzajemnost

Osrednje delavsko društvo v Mariboru je bilo Delavsko prosvetno društvo Svoboda, kasnejša Vzajemnost. Društvo je delovalo po odsekih, kot so bili tamburaški, dramski, športni, izletniški, recitacijski, šahovski, pevski. Prirejalo je predavanja o problemih delavskega gibanja. Društvo Svoboda so leta 1935 oblasti prepovedale zaradi političnega delovanja, toda že naslednje leto je zrastle Vzajemnost. Predavanja, diskusije, prosvetni večeri, pevski in dramski nastopi so prispevali k splošnemu izobraževanju in k marksistični prevzgoji. Aktualna socialno-ekonomska vprašanja so pritegovala ne le delavce, ampak tudi intelektualce, dijake in študente. Pri Vzajemnosti je delovalo nekaj znanih slovenskih kulturnih delavcev, med njimi Bogo Teplý, Ivan Favai, Jože Babič in Anton Tanc (Potočnik 2003, 297–308).

13. Društva v mestu

Obmejni položaj mesta in ekonomsko močna nemška manjšina sta v Mariboru spodbudila ustanavljanje številnih narodnoobrambnih društev. Ta so s kulturno-prosvetnim delovanjem opravljala pomembno nalogo narodne prevzgoje.

V kulturni utrip Maribora so se vključili tudi pripadniki drugih narodov, ki so živeli v mestu. Nemška manjšina je v dvajsetih letih namenila največ pozornosti nemškemu šolstvu in kulturi. Središče nemške meščanske kulture v Mariboru je predstavljalo Moško pevsko društvo (Männergesangverein). Nemška kultura se je gojila tudi v delavskih društvih

Liedertafel in Frohsinn. Nemci so delovali še v športnem društvu Rapid, kolesarskem društvu Edelweiss, v Podpornem protestantskem ženskem društvu, v društvu družabnega značaja Schlaraffia, v dvajsetih letih pa tudi v Političnem in gospodarskem društvu Nemcev v Sloveniji (Politischer und wirtschaftlicher Verein der Deutschen in Slowenien), ki je poleg politične dejavnosti delovalo tudi na kulturnem področju. Tako je društvo v svojih prostorih v Strossmayerjevi ulici odprlo čitalnico in nato še ljudsko in otroško knjižnico. V teh prostorih so v tridesetih letih prirejali gledališke predstave, literarne večere, predavanja, plesne tečaje ipd. Ko so bila leta 1931 odobrena pravila Kulturbunda, se je začelo na kulturnem delovanju nemške manjšine v Mariboru novo obdobje. Z vzponom hitlerizma je krajevna organizacija Kulturbunda v Mariboru s svojo kulturno dejavnostjo vse bolj prehajala na politično področje. Predavanj in gledaliških predstav brez ideološkega vpletanja je bilo malo. Tudi naslovi predavanj opozarjajo na to: *Der Führer und Geführte*, *Unser Weg*, *Minderheit*, *Volkestum und Mutterland* ipd. Še posebej nacionalsocialistično je bila naravnana mladina znotraj Kulturbunda pod vodstvom Rudolfa Holzerja. Seveda je kulturno delovanje nemške manjšine omogočal nemški kapital. Maribor je bil zaradi nemške društvene dejavnosti in ob nemškem nevtralnem dnevniku *Marburger Zeitung*, socialnodemokratskem listu *Volksstimme* in s sedežem seniorata nemške evangelijske cerkve na Slovenskem pomembno nemško središče.

Kulturno življenje v mestu naj povežem še s Francoskim krožkom in Društvom prijateljev angleškega jezika in prosvete. Češka skupnost v Mariboru je delovala v Jugoslovansko-češkoslovaški ligi in v Češkem klubu. Jugoslovansko-češkoslovaška liga, ki naj bi pospeševala medsebojno spoznavanje med jugoslovanskimi narodi ter Čehi in Slovaki v Mariboru, je prevzela še veliko pomembnejših nalog. Tako je v času hitlerizma in še posebej sudetske krize opravljala narodnoobrambno delo. S Češkim klubom je organizirala več koncertov in predavanj. Poskrbela je za napredek češkega oddelka Ljudske knjižnice v Narodnem domu. Češki klub je vzdrževal dopolnilno češko šolo in različne odseke, tako izobraževalnega, dramskega in knjižnico. Vez s češko kulturo so še zlasti vzdrževali telovadno društvo Sokol, Jadranska straža in Pedagoška centrala.

V prvih povojnih letih je bilo v mestu čutiti vpliv ruske literature, gledališča in umetnosti. Ruski emigranti, živeči v Mariboru, so bili združeni

v Ruski matici, ki je pripravljala predavanja in gledališke predstave ter uredila svojo knjižnico. V bližnjem Hrastovcu je nekaj časa delovala ruska gimnazija.

Od leta 1934 je v Mariboru delovala tudi Jugoslovansko-bolgarska liga, ki je pripomogla k boljšemu poznavanju te slovanske dežele.

Hrvati, bivajoči v Mariboru, so delovali v društvu Napredak. Društvo je pripomoglo k zbliznanju Mariborčanov s hrvaško narodno skupnostjo.

Sredi tridesetih let je v Mariboru delovalo okoli 200 društev. Kmalu po vdoru okupatorja leta 1941 je šef civilne uprave za spodnjo Štajersko, Sigfried Uiberreither, s tremi uradnimi listi: *Der Stillhaltekommissar für Vereine, Organisationen und Verbände in Der Untersteiermark* (*Ukinitveni komisar za društva, organizacije in združenja na Spodnjem Štajerskem, Maribor 1941–43*) določil, da morajo vsa društva, organizacije in združenja na slovenskem Štajerskem takoj prenehati z delom. V prvi fazi je bilo ukinjenih čez sto kulturnih društev, dobrodelnih okoli 70, nato še strokovnih, športnih, verskih in političnih. Ukinjena so bila društva, ki so bila okupatorjevim ponemčevalnim ukrepom tudi najbolj nevarna (Potočnik 2003, 286–343).

14. Prireditve

Poleg institucionalnega in društvenega kulturnega udejstvovanja Mariborčanov med obema vojnama pa velja omeniti tudi javne prireditve. Pravo kulturno revijo so za Maribor predstavljale prireditve Mariborskega tedna, kjer so se predstavljali pevski zbori, gledališče in razna društva. Predvsem glasbena društva so vsako leto podala rezultate svojega dela na javnih nastopih in javnih produkcijah. Živahno je bilo tudi koncertno življenje. Omeniti še velja gostovanja številnih tujih pevskih zborov, pevcev, pevk in glasbenih virtuozov.

Javne prireditve so bile najpogosteje v Unionski dvorani.³ Kulturni hram sta predstavljali tudi Kazina, kjer je bil nameščen mestni kino, in

³ Unionska dvorana je bila zgrajena leta 1911. Takrat se je imenovala Götzova dvorana (last pivovarne Götz). Devetega junija 1938 se je delniška družba pivovarne Union, ki jo je po prevratu kupila, odločila prodati dvorano z vrtom ob Aleksandrovi cesti (današnji Partizanski) Sokolu Maribor matica. To je povzročilo nemalo težav uporabnikom prostorov v dvorani, predvsem Glasbeni matici in tudi prirediteljem likovnih razstav.

Študijska knjižnica z javno čitalnico, ki jo je uporabljala tudi Ljudska univerza. Prireditve so bile še v Narodnem domu, v gledališki dvorani, v dvoranah Zadružne banke in moškega učiteljišča itd.

15. Založništvo in tiskarstvo

S priključitvijo Maribora h Kraljevini SHS se je v mestu spremenilo založništvo in tiskarstvo. Tiskovna založba in Piramida sta si zastavili širok program izdaje del slovenskih avtorjev. Uspeli sta le delno. Po prvi svetovni vojni so se pojavili tudi številni novi časniki. Mariborčani so največ segali po liberalnem *Taboru* (od leta 1927 *Mariborski večernik Jutra* in od leta 1938 *Večernik*), katoliškem *Slovenskem gospodarju*, *Slovincu*, *Stražji* itd. Po prevratu leta 1918 je v Mariboru izhajalo delavsko časopisje *Enakost*, *Delavska politika*, *Ujedinjeni železničar*, *Delavec*, *Vzajemna svoboda*. Izhajalo je več političnih tednikov, kot so bili *Narodni list*, *Severna straža* in *Kmetska moč*, pa tudi narodno radikalni tednik *Naša vas* in *Narodni gospodar*, tednik narodnosocialistične smeri *Borba*, gospodarskopolični tednik *Razgled*, kmečko-delavski tednik *Neodvisnost* idr. Med humorističnimi listi so bili *Toti list*, *Komar* in *Mariborski klopotec*. Narodno gledališče je izdajalo revije *Gledališki list* od 1919–1921, *Zrnje* in *Dramo* v letih 1921–1922. S kulturnimi vprašanji so se ukvarjale revije *Piramida*, *Obzorja* in *Novi problemi*. Nemška manjšina je segala po časopisu *Marburger Zeitung* (od leta 1929 *Mariborer Zeitung*), do leta 1936 pa tudi po socialističnem tedniku *Volksstimme*; leta 1932 je začel izhajati šaljiv list *Die Wespe* (Glazer, 1935, 92–95).

Zaključek

Ko je general Rudolf Maister prevzel poveljstvo nad mestom in nad vso Spodnjo Štajersko in je nato Saintgermainška mirovna pogodba določila severno slovensko mejo, je dejansko velik del avtohtonih nemških prebivalcev zapustil mesto ob Dravi. Maribor je tako doživel gospodarski in kulturni šok. Čeprav v Mariboru pred zlomom monarhije ni živelo več kot 20 odstotkov Slovencev, so v teh prelomnih trenutkih prevzeli pobudo za kulturno preobrazbo mesta posamezniki, ki so nadvse uspešno postavili temelje slovenske kulture in znanosti v mestu pred prvo svetovno vojno.

Treba je poudariti, da je Maribor po prvi svetovni vojni zmožni zapolniti vrzel, ki je nastala v našem kulturnem snovanju ob politični, gospodarski

in kulturni tragiki, ki je doletela Gorico in Celovec. Še več, ob pomoči primorskih Slovencev je Maribor že kmalu združil v sebi večino tega, kar so nosili v sebi slovenski mejniki. Gotovo je, da je k temu prispevala nova vloga mesta, ki jo je dobil v Kraljevini SHS. Ne glede na okoliščine je Maribor postal drugo najpomembnejše mesto, in to vlogo je odigral v glavnem zelo dobro. Tudi tako, da je marsikje zasenčil glavno mesto.

Še posebej bi izpostavil trideseta leta, ki bi jih glede na kulturno dogajanje v mestu lahko imenovali zlata trideseta. Kljub hudi gospodarski krizi in vse bolj zaostreni mednarodni situaciji je mesto postalo pravo središče različnih kultur, ki so vsaka s svojim delovanjem prispevale h kulturnemu mozaiku mesta. Ob tem se je treba najprej vrniti k že omenjenim Primorcem. Ti so za obdravsko mesto pomenili nekaj povsem novega. Več kot 10.000 Primorcev, kolikor jih je pribežalo v mesto in okolico pred fašističnim terorjem, je pomagalo zapolniti vrzel v gospodarstvu in upravi, potem ko so se izselili Nemci. S svojim delovanjem pa so močno razgibali tudi družbeno in družabno življenje v mestu in tako ob domačinih odločilno prispevali k slovenski podobi mesta, hkrati pa so krepili narodno zavest Mariborčanov, saj so bili v glavnem močno jugoslovansko orientirani.

H kulturni razpoznavnosti mesta pa so prispevali tudi Nemci. Ti so bili vsaj do srede tridesetih let v glavnem strpni do nove oblasti. S svojim kulturnim delovanjem pa so bogatili tudi Slovence. Poleg Nemcev so tudi drugi narodi v mestu, predvsem Čehi, Rusi, Hrvati in Srbi, s svojim kulturnim deležem pomagali k pravi svetovljanski podobi mesta. Prav narodno mešana družba je dajala mestu pravi čar.

Vrsta gledaliških odrov s predstavami v različnih jezikih, pevski nastopi številnih društev, številne dobro založene knjižnice, številna predavanja, razstave itn. – zaradi vsega tega je Maribor v tridesetih letih postal mesto, povsem primerljivo s podobnimi mesti v takratni Srednji Evropi. Raznoliko kulturno delovanje pa je pomagalo tudi preseči tradicionalno vsiljujoči se vpliv nemške kulture v mestu, ki se je še najbolj čutil v kinematografskih predstavah.

Reference:

- Baš, Franjo.** 1989. *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*. Maribor: Založba Obzorja.
- Biber, Dušan.** 1966. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Bračič, Vladimir.** 1991. Razvoj šolstva in drugih izobraževalnih dejavnosti v Mariboru. V: Jože Curk, Bruno Hartman in Jože Koropec, ur. *Maribor skozi stoletja. Razprave I*, 596–598. Maribor: Založba Obzorja.
- Dolenc, Ervin.** 1995. Boj za množice – Zveza kulturnih društev. V: Marjan Drnovšek, Bojan Balkovec in Drago Bajt, ur. *Slovenska kronika XX. stoletja*, 246. Ljubljana: Nova revija.
- Glazer, Janko.** 1935. *Pregled mariborskega časopisja po prevratu*. Maribor: Mariborski koledar.
- Hartman, Bruno.** 1991. Knjižnice v Mariboru. V: Jože Curk, Bruno Hartman in Jože Koropec, ur. *Maribor skozi stoletja. Razprave I*, 699–701. Maribor: Založba Obzorja.
- – –. 1995. Ljudska univerza v Mariboru 1922–1941 (tudi na Studencih in na Ptuj), ČZN 66=29 1: 76–80.
- – –. 1996. *Zgodovina slovenskega dramskega gledališča v Mariboru do druge svetovne vojne*. Maribor: Založba Obzorja.
- Ilich-Klančnik, Breda.** 1984. *Likovno življenje med obema vojnama v Mariboru – prvo desetletje*. Maribor: Umetnostna galerija.
- Janežič, Stanko.** 1991. Literarno delo v mariborskem bogoslovju do druge svetovne vojne (1859–1941). V: *130 let visokega šolstva v Mariboru, zbornik simpozija*. Maribor-Celje: Mohorjeva družba.
- Koblar, France.** 1939. *Slovensko leposlovje od leta 1918 do 1938*. Ljubljana: Spominski zbornik Slovenije.
- Kramberger, Franjo.** 1933. *Nekaj številke o Mariboru, Mariborski koledar 1933*. Maribor: Koledar nabavljalne zadruga državnih uslužbencev.
- Kresal, France.** 1976. *Tekstilna industrija v Sloveniji*. Ljubljana: Založba Borec.
- Moravec, Dušan.** 1980. *Slovensko gledališče od vojne do vojne (1918–1941)*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Potočnik, Dragan.** 2003. *Kulturno dogajanje v Mariboru*. Maribor: Založba Litera.
- Špendal, Manica.** 1991. *Glasbene predstave v Mariborskem gledališču*. V: Jože Curk, Bruno Hartman in Jože Koropec, ur. *Maribor skozi stoletja. Razprave I*, 643–656. Maribor: Založba Obzorja.
- Zwitter, Fran.** 1962. *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji*. Ljubljana: Slovenska matica.
- – –. 1936. *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Viri:

PAM Pokrajinski arhiv Maribor. Fond Muzejsko društvo.

Časnik:

Visoka bogoslovna šola v Mariboru dobila prvega rektorja, *Slovenski gospodar*, 13. nov. 1940, 4.